

FRAGMENTI O POETICI BRANKA RADIČEVIĆA

(eksponat muzeja grada novog sada — depadans sremski karlovci)

... i mala je pesma pesma, a o pesmi je reč. (B. Radičević u neobjavljenom i nedovršenom odgovoru na kritiku Lj. Štura)

I

U Dačkom rastanku, valjda najpoznatijoj svojoj pesmi, Branko Radičević je pevao:

*De prigrli pesmo, moja snago
Pa ižljubi sve milo i drago*

i dalje:

*Rosa rosnu, javor s' diže,
Pevac iz a nj' gusle zdelja,
Pa bugari što ste bili,
Što l' desnicom počinili.
Dela vaša suncu ravna
Neće skriti nojca tavn.*

U programatskoj pesmi *Put* on izvrše ruglu stihotvoreničku Jovana Hadžića, u književstvu samozvanoga Miloša Svetića, osuđuje pseudoklasičnu orientaciju njemu savremenike poezije, a hvali narodnu pesmu i Vukov rad. U pesmi *Kad mlidijah umreti* ostavlja putniku šta bi trebalo učiniti za pesmu da je života. Od epske pesme *Gojko* znaju se i navode još samo uvodni stihovi:

Gusle moje, ovamo te malo

*Al' što pevac neće propanuti,
Nakon mene hoće ostanuti,
Dok se poj, dok se vince pije
Dok se kolo oko svirca vije,*

*Dokle srce za srcem uzdiše,
E pa dotele, a kuda ču više.*

Ovim školskim primerima htelo se reći jedno: značajno mesto u Brankovoj poeziji pripada razmišljajima o pesmi, određivanju stava prema biti i smislu poezije. Takvih dokaza ima mnogo više. Međutim, Brankovoj poetici kao mogućem putu za razumevanje njegove poezije, kao, uostalom, i poetikama drugih naših pesnika, malo je poklanjano pažnje. A vodila se čitava učena rasprava o tome da li je (ili nije) *Dački rastanak* »razvučen opis jedne dačke pijanke i ko su Jaša i Seška u njemu. *Put* se mahom tumačio kao deklarativno pristajanje uz Vukovu pravopisnu reformu, a pesma *Kad mlidijah umreti* je naivno-realistički objašnjavana kao pesnička eksprezija poznatog slučaja: tuberkulozni mladić predstavlja svoju smrt (zato je tako dirljiva, kažu). Ulogu pesme u Brankovom životu i stvaranju osetila je, ali i olako preko nje prešla, Isidora Sekulić kad je rekla: »Bio je gladan poezije«.

Neprilika je u ovome. Branko Radičević je najčešće predstavljan kao pesnik maštice, a njegova poezija opisivana izrazima »čulna«, »lepršava«, »laka«, »osećajna«, čime je unapred isključivana mogućnost da je izražavao i misaoni stav, po kruto suprotstavljenim pojmovima razum — mašta. Po meri svoga talenta on stvarno nije čovek teorije, nije ni teoretičar poezije, ako se pod tim pojmom podrazumeva sistem pregledno i učeno izloženih stavova. Njega ne privlači akademска rasprava, jalovo odvojena od pesme. Zato su ga, valjda, bolje razumeli pesnici nego kritičari: Jovan Jovanović Zmaj bolje od Vuka i Daničića, Isidora Sekulić i Milan Dedinac bolje od svih savremenika.

Branko Radičević se o poeziji izjašnjavao kao pesnik, o pesmi je govorio pesmom (ne treba ovo shvatiti kao igru rečima), ali pomoći u razumevanju njegove poetike mogu pružiti i pisma koja je upućivao ocu i Đuri Daničiću, a ponešto se dà naslutiti i iz skice odgovora na kritiku Ljudevita Štura. Ovim je dilema ekspličitna-implicitna poetika pojednostavljena, jer nema formalne granice između teorijskog iskaza o poeziji i stava primenjenog u stvaranju, ali je ispitivanje donekle otežano jer se analizira struktura pesme, poziva se na metaforu i alegoriju, na poetski kontekst. Ne srećemo se, dakle, sa izuzetkom pomenutih prozornih tekstova — sa jasno obrazloženim idejama, već sa pesničkim slikama koje se mogu i različito tumačiti. Problem se, međutim, i dalje širi i komplikuje jer ni ovačko izražen ekspličitni stav i implicitna poetika nemaju jednakne, idealno poklopljene granice. Tako je, na primer, isticanu da je Brankova poezija delimično proistekla iz anonimne građanske literike, a da je delom imala inspiraciju u narodnim pesmama Vukovih knjiga. Vukovim narodnim pesmama Branko se divio u *Putu*, pominja ih u *Dačkom rastanku* i u mnogim drugim pesmama, ali o građanskoj poeziji nije ostavio nikakvih svedočanstava — kao da mu je bila potpuno nepoznata.

U krugu Brankovih interesovanja nalaze se mnoga bitna pitanja poetike, ona koja su zaokupljala i pesnike i teoretičare od kada se o poeziji počelo misliti: o moći pesme da iskaže svet, o ulozi poezije u životu čoveka i naroda, o liku i sudbini sopstvene pesme, o poetskim sadržajima, o tradiciji i savremenicima, o poetskom jeziku.

II

Put se obično smatra reprezentativnom pesmom za ispitivanje Brankovog poetskog stava. Konstatacija je tačna utoliko što je čitava ova pesma posvećena poeziji, ali se Brankova poetika u njoj i ne začinje i ne iscrpljuje. To je pesma manifesta, javnog pristajanja uz Vukovu jezičku reformu i hvala njegovog rada na sakupljanju narodnih pesama, s jedne strane, i bespōštne kritika »našijeh odara«, s druge. *Put*

je pesma neumerena i sva u kontrastima tamnog i svetlog, lepog i rugobe; jedne su pesme kopriva, čkalj, štir, travurina i čemerika, a druge klasične zrelo, klasije što žito nosi. Mladi pesnik se opredelio, rekao gde vidi nacionalni poetski ideal, šta misli o građanskoj kulturi i njenim nosiocima — kaluderima, učiteljima i pesnicima-odarima, dao je neustručljivu ocenu uvaženih kulturnih poslenika i institucija.

Put je pesma aktuelna, sva u vremenu u kome je nastala. Mnoge odgovore treba tražiti u sukobima Vuka Karadžića i Jovana Hadžića, koji su davali obeležje čitavoj literaturi i literarnoj atmosferi tridesetih i četrdesetih godina prošloga veka.

Pseudoklasičističku poeziju — olicenu u Hadžićevim stihovima — on vidi kao literarnu tvorevinu lišenu života, neprirodnu u jeziku i u poetskoj slici i dokazuje te njene osobine čisto literarnim postupkom: ličnosti i rekvizite ove poezije stavlja u situaciju običnog života (napasa Pegaza na livadama Fruske Gore, na primer) ili ih izražava poetskim jezikom narodne pesme. Naizmenično čitanje Hadžićevih i Radičevičevih stihova pokazuje da je parodija ostvarena »prepevavanjem«.

Hadžićeva *Moja Muza*:

*Verna Muza naslonila nežne glave krotak lik;
Na prsi mi mala mila, boravila sladak san.
Kad se Muza probudila, u baštu je šetala,
Rosom je sa jutra mila, ruže cvetak uzbrala,
Njim da s čela znoj mi utre i razvedri umer trud.*

promenivši svečani petnaesterac u narodni deseterac, budući, dakle, stavljen u ritam i metar narodne poezije, u Brankovoj interpretaciji:

*Blago mene, sa mnom Muze rade,
Povazdan su oko mene mlade,
Znoj mi taru, po čelu miluju,
Svojom pesmom trudna uspavajuju.
Sa mnom paje, a na mojim grudim,
Pa se bude kad se i ja budim*

skoro do u detalj čuva sadržinu, a humoristični efekt ostvaruje promenom ritma i metra.

Kako стоји ствар с правописом? Сини се да је обесног младића више замимала песничка тема него сама ствар, да је, наиме, и у овом случају била presudna жеља да се сачува пародија. И опет је грећни Hadžić dao ton i sadržaj, svečаном invokацијом у песми *Palinodija jerovi vragova*:

*Drevnoga kolena porode divnij, i silnij, i slavnij,
Primi i grešnike nas, glas raskajanja čuj!
Milosti krilo i vlasti, o veliki debeli Jeru,
I na nas prostri, nas gref...*

U jezičkom руhu narodne pesme, u Brankovom *Putu*, то је изгледало овако:

*Amo gledaj, amo svete ludi,
Kono danak tebi jadnu budi.
Gledaj mene, gle sunaće svoje,
Gle jerove, divne zrake moje!*

Možemo se domišljati da je idejni četnik ove pesme bio Vuk, ne samo zbog toga što je pesma u njegovim mislima i stavovima, nego i mnogo direktnije. Oštri i duhoviti polemičar pisao je u *Odgovoru na »Stinice jezikoslovnice«* g. J. Hadžića:

»Može biti da na sujetu g. Svetića niko ne bi mogao načiniti priličnije satire od ove koju je on sa svojom Muzom sebi načinio. Kad čovjek, dobro misleći, ove njegove i Muzine riječi pročita, mora kazati da je Muza kratkoumnija i bezobraznija od svoga ljubimca.«

Ideju o tome da su narodne pesme ono seme iz koga će nići nova književnost, da su, dakle, ona tradicija koju treba nastaviti,

Branko je, takođe, našao u svome vremenu, pre svih kod Vuka i Daničića, ali i kod drugih (J. Ristića, J. Subotića, pa i kod samog J. Hadžića koji je pokušavao da prevedi *Eneidu* i klasičnim i narodnim metrom). Zadatak da se na tom putu, dakle, na poetskom iskustvu narodne pesme, stvari i dobra poezija, istorijski je uglavnom morao rešavati sam.

Iako sav u znaku Vukove borbe, Brankov *Put* je i izraz ličnog stava: borba je vodena drukčijim, pesničkim oružjem. Iako je bio sav u dilemama svoga vremena, pa i pod uticajem njegovih strasti (treba pogledati one nelepe stihove pune nacionalne netrpeljivosti), Brankova poetika se ne sadrži sva u njemu. Bitno je, međutim, ovo: pesnik se svesno opredelio za jednu poetsku tradiciju (narodnu pesmu), a protiv druge (pseudoklasične). Suprotstavivši ih (a bio je i teorijski moguć i praktično pronađen drugi put — traženje bliskosti između klasične starine i naše narodne pesme), odredio je meru svoje pesme:

Gore, pesmo lakokrilna!
Al' ne vod' me na nebesa!
Niže pusti svoja krila,
Nisu za me ta čudesna,
Put je tamo studen, hladan,
Mogă bîh se smrznut, jadan.
Milton, Kloštok, zle im sreće!

Niže, niže čedo moje,
Zemljica je carstvo tvoje.

III

Branko Radičević je voleo pesmu, vrlo neposredno, prisno, i verovao u njenu moć da izrazi čoveka i lepotu oko njega, da pomogne oslobođilačku borbu naroda. U skladu sa tim svojim uverenjem, ne pristajući uz Šturove ideje o dekadenciji poezije u zapadnom svetu, pisao je u konceptu svoga odgovora:

»Prvo, što veli da na Zapadu presta već vreme pesmi, to bismo mi samo onda verovali kad bi nam g. Štur dokazao da na Zapadu nema više ni ljubavi ni mržnje, ni vere ni nevere, nit ičega što ljudskim srcem više ili manje, milo il' nemilo potresuje«.

Još bolje i potpunije, ta ista ideja izražena je u pesmama. Izuzev u svojim prvim, početničkim stihovima, u kojima će varijanti romantičkim pesnicima dragu ideju o poeziji kao glasu božjem na zemlji (*Moja molitva*, *O krasna ti pevanja sjajna viso...*), Branko će pesmu videti kao izraz ljudskog, užvišenog i niskog. U *Pesmi Mini Karadžić u spomenicu* težnja ka visinama nije više i romantična bol zbog nemoći da se otrgne od zemlje; u njoj je pagansko nebo na dohvrat ruke, a jaz između neba i zemlje premošćen jednakom lepotom devojke i zvezde.

Sveprisutnost poezije u životu najčešće je izražena: metaforom i invokacijom (zavijanjem) pesme i umetanjem jedne (manje) u okvir druge (veće) pesme. Metaforično, Branko pesmu definije kao: *dva tri uzdisaja, dva do tri cvetka, venac, moja snaga, dika naša (kolo), davolica (poskočica), suza, srce, jedna siročad i deca mila* (sopstvene pesme). Pažljiviji čitalac pronašao bi, možda, još koju, a spisku treba dodati i one kontrastno postavljene metafore iz *Puta*, o kojima je već bilo reči. Bitno je, međutim, istaći da su sve iz kruga čulnih fenomena i bliskih i dragih stvari, da upućuju na već iznēti zaključak: pesnik nije snagu poezije tražio van čoveka.

U mnogim Radičevićevim pesmama čovek peva — »upliće« se tako, jedna pesma u drugu, a izražava se (implicitno) stav o smislu pesme. »Upletena« pesma (*Putnik na uranku*, *Dragi, Neka sunca, Ubica u neznanju*) je izraz neposrednog doživljaja, ona opeva lepotu prirode i ljubav, glavne su joj teme sunce i devojka. Pesmom čovek, dakle, izražava osećanje.

»Upletena« pesma je i svojevrsno svedočanstvo o narodnoj poeziji. U Tuzi i opo-

meni zaljubljeni pevaju pesmu o Omeru i Merimi. Danas to zvuči starinski i po-nešto nezgrapno, ali treba, valjda, u tome videti pokušaj da se ova pesma tuđinka, nastala van idejnih, emocionalnih i izražajnih koordinata narodne poezije ipak za nju veže. U *Stojanu* sluga peva junaku pesmu koja ga seća na zavičaj, a u *Đačkom rastanku* daci o Kraljeviću Marku. Putujući kroz srpsku književnost sam pesnik pevuši na narodnu: »Otpinu se od kavada puca.« Sporedni su ovi pomeni kao dokazi da je Branko Radičević poznavao narodnu pesmu, a bitnije je što se ovim poetskim strukturama izražava mišljenje o funkciji pesme, narodne ali i druge. Pesma zabavlja, teši, budi nacionalno osećanje, spasava od zaborava — mnogostruko se javlja u životu.

O širini poetskih sadržaja i pesničkih tema Branko govori u pismima ocu (povodom Bezemene):

»Biće u njoj i o nebu, i o paklu, i o politici i o grlenju i — ne znam još o čemu.«

IV

Posebno mesto u okviru Brankove poetike pripada uverenju da poezija mora biti prisutna u svome vremenu, uz narod. Njen je zadatak da budi slobodarske težnje, da čuva od zaborava slavna junačka dela i da vaspitava njihovim primerom (i u doslovno prosvetiteljskom smislu). Ove su misli izražene u mnogim, inače raznorodnim pesmama: *Đačkom rastanku*, *Putu*, *Hajdukovom grobu*, *Pesmi umrliom bratu Stevanu*, *Detetu i guslaru*, a najjasnije, možda, u ovim stihovima iz *Stojana*:

Sad idi u svet, moja jedna pesmo
No voleo bih da si mi povesmo,
Da iz te divno ja uvrtim uže,
Da braća moja neke njim posluže.

Zagovornik tendenciozne i angažovane poezije, Branko je pozivao u svojim stihovima Simu Milutinovića-Sarajliju da udari pesmom-gromom, Bogoboju Atanackoviću da se delom bori protiv ponemčavanja, a izdajnikom naziva Joksima Novića Otočanina zbog nesklađa pesme i dela. Zbog toga je i svoju prvu knjigu pesama izdao sa posvetom: srpskoj omladini (neoprošten joj greh što je pokušala da se knjige odrekne!).

V

Postepeno je sazrevala u Branka pesnička samosvest. U pismima koja je upućivana ocu ostavljeno je svedočanstvo o briži da pesma bude lepa, da ne ostane »u traljama«. Zbog poezije je učio reči, raspitivao se za njih u pismima upućenim pobratimima Đaničiću. Samouko se patio u samoci svoje pesničke radionice, učio kako se stvara pesma. Svojom poetikom postavio je prava pitanja: kako stvarati nakon Višnjića i Mušickog, između narodne poezije i zapadnih uzora, u sukobu lirske dozivljaja sveta i epskog osećaja dužnosti, gde tražiti oslonca sopstvenoj poetskoj reči, kako ostati u vremenu poput narodne pesme, a biti savremen.

I grešio je, recimo, kad je želeo da svoju epsku pesmu izjednači sa narodnom. Ali je svojim najboljim pesmama otkrivaо nove mogućnosti poetskog izraza, a celokupnim svojim delom ostavio poruku o neoprhodnosti traganja.

Nastala iz tri glavna podsticaja, iz vere u moć pesme, iz satiričke negacije pseudoklasizma i iz brige za sudbinu sopstvene poezije, poetika Branka Radičevića ostala je nedorečena, ali i opredeljena, opterećena danas teško shvatljivim zabludema jednog prošlog vremena, ali i utičući da se one uklone. Najsamosvojnije i najvređnije u ovim razmišljanjima o poeziji je radost što pesma postoji — u čoveku, u prirodi, u narodu, u njemu samom.

Da li smo tu radost zbog pesme ikad dostigli?

milan nenadić

DIVLJI BOG

TAJNO, U SUŠTINI

U suštini, tajno, ipak, čezne telo
Da se igra dalje, dalje da se vrti
U krugu života: ljudski je i smelo
Znati iskru, takvu, dok strepiš od smrti.

U dubini, ipak, ispod želje tajne,
Baš kad si je svestan, eto, odmah, potom,
Osetiš đavole, zveri zavičajne:
Čeznež za mrakom, krvlju i grozotom.

Pod prisilom duše, pogubno a lako,
Puca tanka skrama ljudskosti, života:
Ostaješ što jesu, jednostavno, tako:
Smrskana lobanja, krvava kalota!

BEZ LJUDSKOG VIDA

Smrt vidljiva, čista — zovom se otvara.
Strujim, sasvim voljno, do njenog oblika,
Strujim u sve ono što tela obara,
U svetlo, u tamno: demonska navika!

Duhom, zaneseno, punim drugo doba,
Ali ni ono moj zavičaj nije:
Kao sred života — stranac usred Boga,
Ovde me, takođe, uvijaju zmije.

Ne shvatam šta srce, samo sebi, želi.
Igra se paklom, šeta sprudom tame:
Kao da su se zli vladari sreli
Da groznim poljupcem jurišaju na me.

Počinka na putu, i plodne mirnoće,
Ne mogu da nađem s obe strane zida.
Živ, dok gradom hodam, sav sam od kakvoće
Ledne, istovetne — bez ljudskoga vida.

DIVLJI BOG

Kolebaj se, ruko! Kolebaj se, moći:
Na sumnju u lepo sveli su se sati.
Slušam galop trena koji mora doći,
Iz dubine stiha — u mene pucati!

Prazna ljudska veno — u pličaku svete!
Ludosti u trku — crni konjaniče!
Eto gorkog viska — rasprse planete,
Eto dimenzije koja me nariče!

Samo kad bi bilo ičeg što ne boli,
Kad bih poljubio, izvan pakla, telo:
Iz vokala, mutnih, rasli bi sokoli,
Ne bih metkom, ikad, opekač čelo.

Užas će još kratko: intenzivno živim!
Noći i dani mešaju se, piju.
Crnim zvukom vođen, praćen zvukom crnim,
Žurim u sledenu, večnu melodiju.

Kolebaj se, ruko! Kolebaj se, moći!:
Na sumnju u lepo sveli su se sati.
Slušam galop trena koji mora doći,
Iz dubine stiha — u mene pucati!